

LATVIJOS IR ESTIJOS POŽIŪRIS Į KLAIPĖDOS ATPLĚŠIMĄ NUO LIETUVOS 1939 METAIS

Zenonas Butkus

Profesorius daktaras
Vilniaus universiteto
Istorijos fakulteto dekanas
Tel. 2 68 72 81
El. paštas: zenonas.butkus eit.vu.lt

Magnus Ilmjärv*

Daktaras, Talino universiteto
Istorijos instituto direktorius
Tel. +372 683 64 51
El. paštas: magnus.ilmjarv.001@mail.ee

Įvadas

Abiejų artimiausių mūsų kaimynių požiūris į 1939 m. kovą Vokietijos įvykdytą Klaipėdos atplėšimą nuo Lietuvos iki šiol nėra historiografijoje išsamiai ir kompleksiskai tyrinėtas. Tik istorikas ir diplomatas Vytautas Žalys šį požiūrį trumpai yra aptaręs 1989 m. apgintoje disertacijoje¹, kuri, deja, nėra paskelbta. Tuo klausimu taip pat šiek tiek rašė Latvijos istorikas Edgaras Andersonas², bet jo darbai Lietuvoje mažai kam žinomi ir sunkiai prieinami. Estijos mėginimą tarpininkauti Vokietijos ir Lietuvos derybose dėl Klaipėdos trimis sakiniais yra apibūdinęs sovietinio laikotarpio istorikas Kostas Navickas³. Tačiau absoliuti dauguma tyrinėtojų, vertinusių Klaipėdos atidavimo Vokietijai tarptautines aplinkybes, išsamiai analizuoja tik

svarbiausių Klaipėdos konvencijos signatarių – Anglijos ir Prancūzijos, taip pat įtakingų kaimynių – SSRS ir Lenkijos – pozicijas⁴. Matyt, laikomasi įsitikinimo, kad Klaipėdos likimą galėjo lemti tik minėtos keturios valstybės, o nedidelės ir silpnos šalys – Latvija ir Estija – jokio rimtesnio vaidmens šiuo atveju vaidinti negalėjo.

Tokį įsitikinimą galėtume laikyti pagrįstu, jei tarptautiniu mastu būtų rengtasi pasipriešinti Vokietijos ekspansijai, jei būtų tartasi dėl Klaipėdos gynimo ir išlaikymo Lietuvos sudėtyje. Tačiau jau nuo 1938 m. pabaigos imta susitaikyti su galimu Klaipėdos praradimu. Lietuvos politikai ir diplomatai ketvirtojo dešimtmečio viduryje ne sykį rodė pasiryžimą ginti Klaipėdą, kai kurie net desperatiškai pabrėždami, neva Vokietijos karinės galios panaudojimas Lietuvoje nebūtų veiksmingas jau vien dėl to, kad čia menka urbanistinė civilizacija;

*Magnuso Ilmjärvo tyrimus remia Estijos mokslo fondas, paramos Nr. 2905, 3817, 5095, 9896.

¹ Žalys V. Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais // Lietuvos istorijos instituto biblioteka. F. 16–96.

² Andersons E. Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. T. II. Stockholm, 1984, p. 44–57.

³ Navickas K. TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais. Vilnius, 1966, p. 235–236.

⁴ Žr. Žepkaitė R. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m. Kaunas, 1986, p. 166–174; Žiugžda R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940. Vilnius, 1983, p. 129–139; Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939. Vilnius, 1992, p. 323–332; Gaigalaitė A., Skirius J., Kasparavičius A., Veilentienė A. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999, p. 337–338, 349–354 ir kt.

ta galia nebaisi, nes tiesiog nebūtų jai šičia ko griauti, pats griovimas brangiau kainuotų negu galimi jo nuostoliai. Tačiau kai to pasiryžimo tikrai prireikė, jis staigiai blėso. Maskvos diplomatai per įvairius pokalbius, o dar dažniau per pobūvius mėgdavo pasipuikuoti skaičiavimais: per kiek gi valandų sovietų tankai irgi šarvuočiai galėtų atskubėti Lietuvai į pagalbą. Tačiau, kai pagalbos tikrai prireikė, diplomatai jokių skaičiuočių neprisiminė. Lenkijos užsienio reikalų ministro Juzefo Beko pasakymas, kad jis pats su lenkų šarvuočiais atvyktų į Klaipėdą ir „vokiečiai turėtų suprasti, ką tai reikštų“⁵, irgi liko tik skambus Lietuvos pietinės kaimynės politikos epizodas. Su Anglija ir Prancūzija Lietuva taip pat daugiausia tarėsi ne kaip apginti Klaipėdą, bet kaip, jos netenkant, nepažeisti Klaipėdos konvencijos signatarių prestižo ir interesų.

Ne minėtose penkiose valstybėse, o kaimynėje Latvijoje patvariau laikėsi priešiskumas vokiečių revizionizmui. 1938 m. rugsėjį, per pati Miuncheno suokalbį, Bauskės rajone buvo surengti Latvijos kariuomenės manevrai, iš esmės nukreipti prieš Vokietiją. O 1939 m. kovą Vokietijai pareikalavus Klaipėdos, Latvijos karo ministras ir vicepremjeras Janis Baluodis buvo pasiryžęs skelbti mobilizaciją ir telkti kariuomenę prie Lietuvos sienos, tik kiti politiniai vadovai nuo šių veiksmų jį atkalbėjo⁶. Tie faktai neturėtų stebinti, nes nuo situacijos Klaipėdoje Latvijos, kaip iš dalies ir Estijos, saugumas bei tarptautinė padėtis priklausė labiau negu bet kurios kitos valstybės, išskyrus, žinoma, pačią Lietuvą.

Pagaliau Latvija ir Estija kartu su Lietuva priklausė tai pačiai diplomatinio bendradarbiavimo organizacijai – Baltijos antantei. Kaip tik Klaipėdos praradimo išvakarėse trys Baltijos šalys buvo susitarusios laikytis neutralumo politikos ir stengėsi tą politiką įtvirtinti.

Taigi, tirdami Klaipėdos atplėšimo nuo Lietuvos istorines aplinkybes, negalime neatsižvelgti ir į Latvijos bei Estijos poziciją šiuo klausimu. Istorinės atminties požiūriu šią poziciją taip pat pravartu išanalizuoti ir suprasti. Ją analizuodami daugiausia remsimės trijų Baltijos šalių ir kai kurių kitų valstybių archyvuose saugomais dokumentais, šiek tiek atsiminimais, ano meto spauda.

Istorinės Latvijos ir Estijos sąsajos su Klaipėda

Klaipėda yra įsikūrusi nuo seno kuršių gyventose teritorijose, kurių didesnė dalis priklauso Latvijai. Baltų ir finų žemėse susiformavę valstybiniai dariniai – Livonijos ordinas ir Kuršo vyskupija – 1252 m. užėmė Danės žiotis ir pastatė Memelburgo pilį. Įprasta teigti, jog po to vokiečiai septynis šimtus metų valdė Klaipėdą. Įdomu, kad latviai tokį teiginį mėgino ginčyti, o darė tai tuomet, kai šis teiginys, kylant nacių sąjūdžiui, buvo ypač propaguojamas Vokietijoje. Pavyzdžiui, Latvijos laikraštis „Pēdējā Brīdī“ 1935 m. birželio 15 d. specialiaame straipsnyje nagrinėjo Klaipėdos istoriją ir pabrėžė, kad miestą įkūrė Kuršo vyskupas, 1230 m. sudaręs sutartį su popiežiumi ir pripažinęs aukščiausią jo valdžią. Beje, pirmasis Kuršo vyskupas Balduinas buvęs ne vokietis, o prancūzas. Antrasis Kuršo vyskupas, irgi prancūzas, pastatė Klaipėdoje akmeninę pilį, kuri tapo jo rezidencija. Klaipėdos pilis virto pagrin-

⁵ Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais. Dokumentų rinkinys. Vilnius, 2008, p. 77.

⁶ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. T. II, p. 24, 50.

dine Kuršo pilimi, savo lėšomis ją pastatė Kuršo gyventojai, o statybą organizavo bažnytinė valdžia. Todėl nesą galima sakyti, kad Klaipėdos pilį pastatė vokiečiai. Tik XIV amžiuje Klaipėdą perima Vokiečių ordinas, bet ir jis priklausęs popiežiui. Vokiečių valstybingumo tradicijos Klaipėdoje esančios visai naujas reiškinys, jos siekiančios tik XIX amžių⁷.

Ne tik Latvija, bet ir Estija pripažindavo baltiškas Klaipėdos istorines ištakas. Jos abi pripažino ir Lietuvos interesus Klaipėdoje, po Pirmojo pasaulinio karo jos taip pat pritarė Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos. Tikėtasi, kad šis prijungimas stabdys istorinę vokiečių ekspansiją šiaurryčių kryptimi ir apskritai stabilizuos tarptautinę padėtį Baltijos regione. Latvijos spauda net rašė, kad, Lietuvai perėmus Klaipėdą, „vokiečių ištiestoji į šiaurės rytus ranka bus atlenkta atgal“⁸.

1923 m. Latvija svariai padėjo Lietuvai užimti Klaipėdos kraštą. Pirmiausia, tų metų sausio 9–10 d. ji per savo teritoriją – Priekulės geležinkelio stotį – praleido Lietuvos karinius dalinius, permetamus į Klaipėdos kraštą Mažeikių–Priekulės–Skuodo geležinkeliu⁹. Apie šį praleidimą latviai pranešė tik Vokietijai, kuri tada neprieštaravo Klaipėdos prijungimui prie Lietuvos, bet ne Prancūzijai ar Anglijai, kurios galėjo tą prijungimą sustabdyti. Šitaip Latvija

pažeidė 1920 m. su Prancūzija pasirašytą susitarimą, kuriuo buvo įsipareigojusi ginti prancūzų įgulą Klaipėdoje „grėsmės atveju“ (tuomet Latvija, dar valdydama Palangą, turėjo bendrą sieną su Prancūzijos administruojamu Klaipėdos kraštu). Užtuot gynusi tą įgulą, Latvija prisidėjo prie jos užpuolimo. Latvijos diplomatai mokėjo sumaniai pasiteisinti, nurodydami, kad lietuvių kariuomenė buvo permesta ne per latvišką Priekulę, bet veikiausiai per to paties pavadinimo miestelį, esanti Lietuvoje, į pietus nuo Klaipėdos¹⁰.

Savo iniciatyva Latvijos diplomatai padėjo sušvelninti po Klaipėdos prijungimo tvyrojusią įtampą tarp Lietuvos ir Antantės šalių, mat, pastarųjų politikams nuolat ir kantriai aiškino, kad Klaipėda Lietuvai gyvybiškai svarbi ir ji negalėjo jos neprišijungti¹¹, ypač dėl to, kad Klaipėda pastaruoju laikotarpiu buvo tapusi manipuliacijų objektu (Freištato planai). Kaip tik prieš tas manipuliacijas Klaipėdos sukilimas ir buvęs nukreiptas.

Pritarimą Klaipėdos prijungimui prie Lietuvos Estijos politikai reiškė nuosaukiau nei Latvijos, nevengdami ir papriekaištauti dėl prijungimo būdo. Estijos atstovas Lietuvoje Augustas Šmidtas tą būdą lygino su Želigovskio akcija Vilniuje ir labai baiminosi, kad lietuviai, paskatinti sėkmės Klaipėdoje, nebandytų to paties padaryti Vilniuje, irgi permesdami savo kariuomenę per Latvijos teritoriją, tik šį kartą ne per Priekulę, o per Padauguvį, per Kalkuonės geležinkelio mazgą link Vilniaus. Po pokalbio su svarbiausiu Klaipėdos prisijungimo organizatoriumi Lietuvos premjeru ir užsienio reikalų ministru Ernestu Galva-

⁷ Pēdējā Brīdī, 1935, birželio 15.

⁸ Jaunākās Ziņas. 1922, lapkričio 16.

⁹ Plačiau apie Latvijos požiūrį į Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos žr.: *Jēkabsons Ē.* Klaipėdas jautājums un Latvija 1923. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. 2002, Nr. 4, p. 56–89; *Jēkabsons Ē.* Latvijos požiūris į 1923 m. Klaipėdos įvykius // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. IX. Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvinuose dokumentuose. Klaipėda, 2003, p. 79–96; *Butkus Z.* Latvijas diplomātiskā nostāja 1923. gadā Klaipėdas jautājuma // Latvijas Vēsture. 1992, nr. 4, p. 20–24.

¹⁰ *Butkus Z.* Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, 1993, p. 88–89.

¹¹ Ten pat, p. 89–92.

nausku A. Šmidtas 1923 m. liepą į Taliną pranešė, kad Lietuvos kariuomenės štabas jau parengė planą užimti Vilnių pagal Klaipėdos pavyzdį ir tai operacijai yra sutelkęs 20 tūkst. karių¹².

Tiek Latvijos, tiek Estijos politikai palaikė Lietuvos nusistatymą nesuteikti Lenkijai ypatingų teisių Klaipėdos uoste, jiems taip pat nepatiko Lietuvos suverenitetą ribojantis Klaipėdos statusas, nes jis traktuotas kaip galimas precedentas užsienio valstybėms reikalauti panašų valdymą įvesti ir Liepojoje ar kituose šiauriau esančiuose uostuose. Latvijos pasiuntinių konferencija, vykusi Rygoje 1926 m. balandžio 14–20 d., nutarė mėginti diplomatinio būdu, veikiant pirmiausia Tautų Sąjungoje, pakeisti Lietuvai nenaudingą ir apskritai painų Klaipėdos statutą, atlikti jo „reviziją“¹³. Tokią diplomatinę paramą Lietuvai norėta suteikti tuo atveju, jei ji kartu su Latvija, Estija ir Suomija būtų sudariusi bendrą Baltijos šalių nepuolimo paktą su SSRS. Bet Lietuva, nesitardama su savo šiaurinėmis kaimynėmis, 1926 m. rugsėjo 28 d. pasirašė separatinę nepuolimo sutartį su Sovietais, tad Klaipėdos statuto „revizijos“ klausimas, atrodo, nebebuvo keliamas.

Latvijos generalinis konsulas Klaipėdoje – solidarumo su Lietuva ženklas

Lietuvai ne sykį prašant, Latvijos vyriausybė 1934 m. spalio 1 d. nutarimu Latvijos

¹² 1923 m. liepos mėn. A. Šmidto pranešimas iš Kauno // Estijos valstybės archyvas (toliau EVA). F. 957, ap. 12, b. 365, l. 81.

¹³ 1926 m. gegužės 4 d. Latvijos užsienio reikalų ministerijos Baltijos valstybių skyriaus vedėjo Vilhelmo Munterio pranešimas apie Pasiuntinių konferenciją // Latvijos valstybės istorijos archyvas (toliau LVIA). F. 293, ap. 3, b. 26, l. 7.

konsulatui Klaipėdoje suteikė generalinio konsulato statusą¹⁴. Toks statuso pakėlimas Lietuvai buvo naudingas, nes šitaip demonstruota, kad ne vien Vokietija turi Klaipėdoje išskirtinių interesų, bet ir kaimynė Latvija suinteresuota tuo kraštu, nes abi jos (vėliau ir Sovietų Sąjunga) laiko čia generalinius konsulatus. Savo generaliniu konsulu Klaipėdoje Latvija paskyrė ne kokį eilinį tarnautoją, o žymų diplomata J. Seskį, kuris nuo pat pradžių kūrė Latvijos diplomatinę tarnybą (kaip Petras Klimas ar Bronius Kazys Balutis Lietuvos), buvo prie jos ištakų, buvo Latvijos delegacijos, 1918 m. gruodį pasiūstos į Paryžiaus taikos konferenciją, sekretorius, išleido puikius atsiminimus su veiklos dienoraščiu (atsiminimai, parašyti, tarp kitko, Klaipėdoje)¹⁵. Nuo 1920 m. jis Latvijos pasiuntinys Šveicarijoje, paskui Estijoje, o 1929–1932 m. pasiuntinys Sovietų Sąjungoje.

Iš pasiuntinio tapti konsulu, aišku, buvo pareigų pažeminimas. Tik dėl konsulinio pareigų tokio žmogaus Latvija nebūtų skyrusi, nes jos piliečių čia buvo visai nedaug – tik apie 300 ir dar šiek tiek senųjų kuršininkų. Latvijos generalinio konsulato steigimas ir J. Seskio paskyrimas buvo politinė akcija. Kaip išskirtinė figūra jis tapo Klaipėdos konsulinio korpuso dekanu. Lietuvai buvo svarbu, kad tas dekanas yra ne vokietis, o latvis. Aišku, galima ir kita versija, neva J. Seskį, kaip tikrą demokratą, priešišką autoritarizmui, Ulmanio režimas po 1934 m. perversmo į Klaipėdą tiesiog „ištrėmė“. Šiaip ar taip,

¹⁴ Latvijos Generalinio konsulato Klaipėdoje 1934 m. veiklos ataskaita // LVIA. F. 2575, ap. 11, b. 478, l. 1. Latvijos generalinio konsulato pastatas buvo Smetonos alėjoje (dabar Liepų gatvė) Nr. 31, netoli Donelaičio parko.

¹⁵ Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē. Rīgā, 1937 (perleista 1990 m.).

J. Seskis buvo palankus Lietuvai, neatsitiktinai apdovanotas DLK Gedimino ordinu. Dar prieš tapdamas generaliniu konsulu J. Seskis jau buvo pasižymėjęs kaip Lietuvos interesų gynėjas Klaipėdos klausimu. 1923 m., būdamas pasiuntiniu Taline, J. Seskis ne sykį aiškino tenykščiams Prancūzijos, Anglijos ir Lenkijos diplomatams, kad Klaipėda Lietuvai būtinai reikalinga ir ji turi į ją visas teises, todėl negalėjo jos neprisijungti. Vakarų diplomatams, nenorėjusiems pripažinti Klaipėdos Lietuvai, jis vis pabrėždavo, jog Antantės šalys, po Pirmojo pasaulinio karo iš karto neatidavusios Klaipėdos Lietuvai, yra jai labai, gal net mirtinai nusidėjusios.

Kaip ir P. Klimas Lietuvoje, J. Seskis buvo rašto meistras. Jo ataskaitos nepaprastai išsamios, turiningos, Lietuvos politiką Klaipėdos krašte vertinančios palankiai, bet kartu ir kritiškai. Pavyzdžiui, jose jis dažnai nurodydavo, kad valdžios aparatas Klaipėdos krašte yra grynai vokiškas ir Lietuvos valstybei neloyalus. Štai 1938 m. gruodžio 15 d. pranešime J. Seskis pabrėžė, kad Lietuvos nuolaidos Klaipėdos vokiečiams nieko neduoda, jog kraštą apėmė nacių „psichozė“, Klaipėda jau darosi vokiečių „Trojos arklys“ Lietuvoje, kad dėl to kyla grėsmė ir Latvijai¹⁶. Tą grėsmę jis pabrėždavo dažnai, štai viename 1939 m. pradžios pranešime nurodė, Klaipėdos naciai domisi padėtimi Latvijoje ir tiria, ar Liepojos gyventojai „nelaukia vokiečių“¹⁷.

Apie padėtį Klaipėdoje J. Seskis adekvačiai informavo tiek Latvijos pasiuntinybę Kaune, tiek Latvijos užsienio reikalų ministeriją ir pagal išgales bandė tą padėtį veikti Lietuvai palankia kryptimi. Jau pir-

mųjų savo veiklos Klaipėdoje metų (1934) ataskaitoje jis nurodė, jog Latvijos generalinio konsulato veikla Klaipėdoje turi ir politinę bei diplomatinę paskirtį, nes per Klaipėdą skverbiasi Vokietijos ekspansija šiaurycių kryptimi; tą ekspansiją jis akylai stebėsiąs ir operatyviai informuosiąs Latvijos valdžią¹⁸.

Įdomumo dėlei reikia pasakyti, kad politikos nesišalino ir J. Seskio žmona Alma, kuri taip pat buvo konsulato darbuotoja. Ponia Alma 1938 m. balandžio pradžioje viename iš pokalbių su Sovietų generaliniu konsulu Klaipėdoje L. N. Kulikovu iškėlė jam du tuomet aktualius klausimus: „a) Ar SSRS ims mus ginti dėl Klaipėdos, ar ji nepasakys, kad dėl Klaipėdos kariauti neverta?, b) Ar sumušusi agresorių Sovietų Sąjunga [...] išeis iš Baltijos valstybių teritorijos.“¹⁹ Dėl radikalių klausimo formuluočių pokalbyje dalyvavęs Almos vyras Janis savo žmonos nė kiek nesudraudė, bet ją iš esmės rėmė, tik kalbėjo, aišku, diplomatiškiau. Tokia latvių poros pozicija padėjo drąsiau jaustis pokalbyje taip pat dalyvavusiam Klaipėdos gubernatoriui Jurgiui Kubiliui. Į ponios Almos klausimus sovietų generalinis konsulas, pasiteisinęs igaliojimų stoka, suprantama, nieko aiškaus neatsakė, tik nurodė, kad Raudonoji armija, neperseniausiai kovojusi Mandžiūrijoje, vis dėlto į savo teritoriją sugrįžo²⁰.

Kaip solidarumo su Lietuva ženklas traktuotinas Latvijos karinio laivyno vizitas Klaipėdos uoste 1935 m. rugpjūčio 5–8 d., t. y. tuomet, kai po garsios Neumanno ir Sasso bylos Lietuvos santykiai su Vokie-

¹⁸ Ten pat. F. 2575, ap. 11, b., 478, l. 6.

¹⁹ SSRS Generalinio konsulo Klaipėdoje L. N. Kulikovo 1938 m. balandžio mėn. ataskaita // Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas. F. 0151, ap. 30, segtuvas 56, b. 12, l. 98.

²⁰ Ten pat.

¹⁶ LVIA. F. 293, ap. 2, l. 113

¹⁷ Ten pat, l. 130.

tija pasidarė dar labiau įtempti, kai, anot J. Seskio, Lietuvai, „labiau negu bet kuriai kitai valstybei“²¹, reikėjo gretimų šalių paramos. Jau pirmąją vizito dieną Latvijos karinio laivyno aukštieji vadai, vadovaujami kapitono T. Spadės, prisistatė Klaipėdos apskrities komendantui divizijos generolui Edvardui Adamkavičiui, taip pat vietinei šaulių organizacijai, aplankė Klaipėdos gubernatorių Vladą Kurkauską, net viešėjo pas jį namuose. Rugpjūčio 6 d. Latvijos karinio laivyno vadai, lydimi savo šalies pasiuntinio Lietuvoje Liudvigo Sėjos, atvyko į Palangą, kur juos priėmė atostogaujantis Prezidentas Antanas Smetona, kitą dieną tie vadai dar lankėsi Kuršių nerijoje, o rugpjūčio 8 d. visi latvių kariniai laivai pakėlė inkarus ir, lydimi Lietuvos kariuomenės rikiuotės, išplaukė iš Klaipėdos²².

Dar kiek anksčiau, 1935 m. gegužę, Klaipėdoje lankėsi ir Estijos karo ministras Paulius Lilis (Lill). Nors per šiuos vizitus dėl Lietuvos ir jos šiaurinių kaimynių kolektyvinės gynybos siekiant apsaugoti Klaipėdą nesitarta, vis dėlto tai buvo tų kaimynių politinė ar bent moralinė parama Lietuvai, mėginusiai atsispirti nacių ekspansijai šiaurryčių kryptimi.

Klaipėdos klausimas Baltijos antantės neutralumo politikos kontekste

Istorinėje literatūroje įprasta teigti, kad Klaipėdos, kaip ir Vilniaus, klausimas trukdė kurtis ir funkcionuoti Baltijos antantei. Tačiau tokios, dažnai gal net lengvabūdiškai metamos, frazės istoriniai faktai nepatvirtina. Dar prieš Baltijos antantės

sutarties pasirašymą 1934 m. gegužės 7–8 d. Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrai Vilhelmas Munteris ir Heinrichas Laretei specialiai apsvarstė Klaipėdos klausimą. Abu ministrai priėjo išvadą, kad Vokietijos agresija prieš Klaipėdą būtų pavojinga ne vien Lietuvai, bet ir Latvijai bei Estijai. Pastarosios esančios suinteresuotos, kad Lietuva išlaikytų Klaipėdą ir Klaipėdos klausimas neturės kliudyti bendradarbiauti su Lietuva²³.

Prie specifinių Baltijos antantės problemų, konkrečiai neišvardytų šios organizacijos steigimo sutartyje, istoriniuose darbuose dažnai priskiriamas ne tik Vilniaus, bet ir Klaipėdos klausimas. Tačiau slaptoje deklaracijoje, pasirašytoje kartu su Baltijos antantės sutartimi, buvo nurodyta, kad specifinės problemos yra tik Vilniaus klausimas²⁴, taigi tik Lietuvos santykiai su Lenkija. Vadinasi, griežtąja prasme Latvija ir Estija buvo išpareigojusios teikti Lietuvai politinę, diplomatinę paramą Klaipėdos klausimu. Tos paramos iš pradžių lyg ir būta. 1935 m. vykusioje II Baltijos antantės konferencijoje Latvija ir Estija išpareigojo nesudaryti su Vokietija nepuolimo pakto, jei ji dėl pretenzijų į Klaipėdą nesutiks tokio pakto pasirašyti su Lietuva²⁵. Išpareigojimų laikytasi. Latvija ir Estija nepuolimo pakta su Vokietija pasirašė tik po to, kai ji sudarė Lietuvai, tiesa, jau prarasdama Klaipėdą.

Padėtis pasikeitė 1938 m. pabaigoje–1939 m. pradžioje, kai Klaipėda jau ėmė

²³ 1934 05 07–08 V. Munterio ir H. Laretei pasitarimų Rygoje užrašai // EVA. F. 957, ap. 5, b. 844, l. 152 a.; *Žalys V. Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais* // Lietuvos istorijos instituto biblioteka. F. 16–96, l. 56.

²⁴ Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais, p. 518.

²⁵ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA). F. 383, ap. 7, b. 1731, l. 145–146.

²¹ 1935 m. rugpjūčio 22 d. J. Seskio pranešimas iš Klaipėdos // LVIA. F. 293, ap. 2, b. 65, l. 48.

²² Ten pat.

sprūsti Lietuvai iš rankų. Estijos politikai jau iš karto buvo įsitikinę, kad nebeverta jos ir laikyti. 1938 m. gruodžio 12 d. Estijos užsienio reikalų ministras Karlas Selteris, o prieš tai ir viceministras Oskaras Opikas (Ūpik) specialiai kreipėsi į Lietuvos pasiuntinį Taline Bronių Dailidę pareikšdami, jog per Estijos pasiuntinį Berlyne iš atsakingo Vokietijos pareigūno sužinota, kad Klaipėdos anšliusas neišvengiamas. Šią ir kitą dieną (gruodžio 13) K. Selteris atvirai aiškino, kad iš Klaipėdos Lietuvai nauda labiau negu abejotina, esą tai Lietuvos „gangrenuota koja“, kurią geriau operuoti ir „turėti sveiką kūną“, nes kitaip liga apims visą organizmą. Toliau jis teigė, neva „visų estų“ nuomone, „Klaipėda neša“ Lietuvos „egzistencijai pavojų“, „sugeria daug tautos lėšų“, taip pat „didina estams ir kitiems mažiems kaimynams netikrumo jausmą ir pavojų nepriklausomybei“, todėl su Vokietija Lietuva turi susitarti²⁶.

Išsikvietęs B. Dailidę gruodžio 13 d., K. Selteris kalbėjo dar atviriau, pasisakydamas, kad Klaipėdos klausimą kelia su Vokietijos žinia. Buvo nurodyta, jog Vokietijos valdžia būtų labai patenkinta, jei „Estija savo iniciatyva rastų kelią ir galimybę pasikalbėti su Lietuvos vyriausybe“, kad ši „ryžtųsi padaryti drašų, aiškų, valstybinės išminties žygi“. Jokie pusiniai sprendimai nesą Vokietijai priimtini, bet ji pati „negalinti Lietuvai daryti jokių pasiūlymų“. Pasiūlymas turįs „eiti iš Lietuvos pusės“. Už savanorišką Klaipėdos atidavimą Vokietija padarysianti Lietuvai daug ekonominių nuolaidų, paliksianti galimybę naudotis uostu ir tiesiog „nutiesianti Lietuvai aukšnius tiltus“ („Wir werden Litauen goldene Brücken bauen“)²⁷.

²⁶ Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais, p. 704–707.

²⁷ Ten pat, p. 705–707.

Šio estų pasiūlymo tarpininkauti perduodant Klaipėdą Vokietijai Lietuva tuomet nepriėmė. Toks pasiūlymas gali atrodyti kaip įžūlus akibrokštas. Bet įspūdis sušvelnėtų, jei turėtume galvoje, kad 1938 m. pabaigoje pati Lietuva ieškojo susitarimo su Vokietija. Dar spalį ir pakartotinai gruodžio pradžioje Prezidentui Smetonai artimas žmogus žurnalistas Valentinus Gustainis vyko į Vokietiją ir mėgino neoficialiai tartis dėl Klaipėdos atidavimo užtikrinant Lietuvos ūkinius interesus²⁸. Kariuomenės vadas Stasys Raštikis gruodžio 6 d. Vokietijos karo atašė Emilui Justui prasitarė apie galimybę keisti Klaipėdos statusą – paversti ją laisvuju miestu pagal Dancigo pavyzdį²⁹. O kur dar Kazio Škirpos projektai, jo derybos su nacių partijos pareigūnais dėl Lietuvos suartinimo su Vokietija, tiesa, Klaipėdą paliekant formaliai Lietuvai³⁰. Pats premjeras Vladas Mironas, užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys intensyviai siūlėsi atvykti į Berlyną ir naujaip sureguliuoti Klaipėdos klausimą.

Kitą vertus, Estijos bandymas tarpininkauti rodo, kad ji 1938 m. jau orientavosi į Vokietiją, stengėsi palaikyti su ja glaudesnius ryšius. Estijos parlamento užsienio reikalų komisijos posėdyje 1938 m. gruodžio pabaigoje K. Selteris aiškino, kad kompromisinis Klaipėdos klausimo sprendimas, būtent bendro Lietuvos ir Vokietijos valdymo įvedimas, Estijos požiūriu būtų netinkama išeitis, nes išliktų nestabilumo

²⁸ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II., p. 44, 47. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945). Band. 5. Baden-Baden, S. 389–390, 420.

²⁹ Ten pat, p. 14; *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II., p. 48.

³⁰ Žr. Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999, p. 350–351 ir kt.

židins Baltijos regione; jau geriau Klaipėdą visai atiduoti Vokietijai³¹. 1939 m. sausį K. Selteris Estijos vyriausybės vardu patikino Vokietijos pasiuntinį Hansą Frovainą (Frohwein), kad estai suprastų, jei Klaipėdos klausimu būtų priimtas radikalus sprendimas. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos 1939 m. sausio memorandume su pasitenkinimu buvo pažymėta, kad Estija nepadės Lietuvai išlaikyti Klaipėdos ir konfliktą dėl jos Estijos kariuomenės vadas Johanas Laidoneris traktuoja kaip lokalų reiškinį³².

Estijos pritarimą Klaipėdos anšliusui paskatino provokiška jos orientacija, kuri, Estijos istorikų nuomone, susiformavo jau 1935–1936 m., o 1938 m. tokia orientacija tikrai akivaizdi. Ją, manytume, pirmiausia paskatino labiau geografinis nei geopolitinis, ne bendras visų Baltijos šalių, o pavienis kiekvienos jų saugumo suvokimas. Tokia, nekonsoliduota, o išskaidyta saugumo samprata Latvijos pasiuntinių konferencijoje net buvo suformuluota raštu. Ši konferencija, vykusį 1935 m. birželio 28–liepos 3 d., konstatavo, kad Vokietijos grėsmė Lietuvai sudaro 75 %, Latvijai –50 %, o Estijai tik –25 %³³. Estijos politikai manė, kad didžiausią pavojų jų šaliai kelia SSRS, kurios grėsmę neutralizuoti gali tik Vokietija, o ne Anglija ir Prancūzija. Latviams atrodė, kad Vokietijos ir SSRS grėsmė maždaug vienoda, todėl toliau orientuotis reikėtų į

Angliją ir Prancūziją, taip pat į Tautų Sąjungą. Lietuva pavojingomis laikė Vokietiją ir Lenkiją, o ne Sovietų Sąjungą. Nors trys Baltijos antantės narės laikėsi bendros neutralumo politikos, išorės pavojų suvokimas gerokai skyrėsi.

J. Laidoneris ir jo artimiausi padėjėjai šį suvokimą tiek suabsoliutino, jog leisdavo suprasti, kad Estijos priešas yra SSRS, o Latvijos – Vokietija, todėl tarp dviejų artimiausių Baltijos sąjungininkių nieko bendra nebėgali būti³⁴ (Latvija ir Estija, 1923 m. pasirašiusios karinę savitarpio pagalbos sutartį, traktuotos kaip sąjungininkės, o Lietuva jų atžvilgiu tebuvo santarvininkė, nes teturėjo su jomis 1934 m. sudarytą santarvės ir bendradarbiavimo sutartį be gynybinių įsipareigojimų). Vis dėlto kai kurie Baltijos šalių politikai tuometinę tarptautinę padėtį suvokė adekvačiau. Štai Lietuvos pasiuntinys Rygoje Kazys Bizauskas per pokalbį su Latvijos karo ministru ir vicepremjuru J. Baluodžiu 1939 m. sausio 28 d. pareiškė, kad yra sakoma: „Jeigu Vokietija pultų Rusiją, tai Lietuva būtų pusryčiams, Latvija pietums, o Estija vakarienei“³⁵, o paskui dar pridūrė, jog atėjo laikas tokį požiūrį koreguoti, nes Vokietija visas tris Baltijos valstybes veikiausiai pultų iš jūros, tad jos visos trys „tektų pusryčiams“³⁶.

Žodžiu, politikos kryptis nemažai priklaušė ir nuo ją vykdančių asmenybių. Nebūdama palanki nei nacių ideologijai, nei praktikai Estijos karinė ir diplomatinė vadovybė laikėsi nusistatymo, kad jų šalis pagalbos apsiginti nuo galimos rytinės kaimynės ekspansijos gali tikėtis tik iš

³¹ 1938 12 20 Estijos parlamento užsienio komisijos posėdžio protokolas // Stockholmo Baltijos archyvas (puslapiai nesunumeruoti, dokumentai nesurūšiuoti į fondus).

³² 1939 01 03 Vokietijos užsienio reikalų ministerijos memorandumas // US National Archives II College Park. Maryland. RG-242, T-120, R. 119, 118074.

³³ Konferencijos posėdžių stenograma // LVIA. F. 293, ap. 3, b. 34, l. 40.

³⁴ Žr. 1939 01 31 Lietuvos pasiuntinio Latvijoje Kazio Bizausko pranešimą Lietuvos užsienio reikalų ministru // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 22, l. 109.

³⁵ Ten pat, l. 110.

³⁶ Ten pat.

tuometinės Vokietijos. Todėl su ja konfliktuoti negali ne tik Estija, bet ir kitos dvi Baltijos antantės narės – Latvija ir Lietuva. Taigi, pastaroji privalo kuo skubiau likviduoti nesutarimus su savo vakarine kaimyne. Labiausiai orientuotis į Vokietiją buvo linkę Estijos kariuomenės vadas J. Laidoneris, neabejotinai štabo viršininkas Nikolajus Rekas (Reek), taip pat užsienio reikalų ministras K. Selteris bei viceministras O. Opikas.

Užsienio reikalų ministru K. Selteris tapo 1938 m. gegužės 9 d. suformuotoje Estijos vyriausybėje, o prieš tai veikusioje vyriausybėje jis buvo ūkio ministras. Kaip ūkio ministras K. Selteris labai rūpinosi Vokietijos investicijomis į Estijos degamųjų skalūnų pramonę ir šioje srityje nemažai pasiekė. Ekonominiai interesai taip pat galėjo sudaryti provokiškos orientacijos pagrindą. Prieš tapdamas viceministru O. Opikas buvo Estijos pasiuntinys Lietuvoje ir iš jos į Taliną gana dažnai siuntė jos politiką nepalankiai apibūdinančius pranešimus³⁷. Dėl Vokietijos ir Lietuvos konflikto O. Opikas daugiausia kaltino pastarąją, nurodydamas, kad Klaipėdoje Lietuva gal tik juridškai teisi, bet politiškai elgiasi neteisingai³⁸. Išvykdamas iš Kauno į Taliną, kur gavo užsienio reikalų viceministro postą, Anglijos atstovui Tomui Prestonui jis pareiškė, kad Lietuvos spaudimas, jos vertimas nusileisti Vokietijai Klaipėdos klausimu bus pirmoji, svarbiausia jo naujojo darbo užduotis³⁹. Net abejuose savo atsiminimuose, išleistuose 1957 ir

1958 m., O. Opikas nepamiršo įgelti lietuviams dėl Klaipėdos. Jis rašė, kad Klaipėda jam atrodęs vokiškas miestas, kad, pasinaudojus Vokietijos silpnumu, jis buvo nuo jos atskirtas; klaipėdiečiai norėję būti vokiečiai, o ne lietuviai, todėl 1939 m. Vokietija prisijungė Klaipėdos kraštą⁴⁰.

Klaipėdos netekties išvakarėse Latvijos požiūris į šią grėsmingą situaciją gerokai skyrėsi nuo Estijos. Latvijos politikai nešoko tarpininkauti, nepatarinėjo Lietuvai pačiai atsikratyti Klaipėdos. Gal jie nebandė tarpininkauti pirmiausia dėl to, kad jau to gero buvo atsikandę, nesėkmingai mėgindami tarpininkauti prieš metus kilusiam Lietuvos konflikte su Lenkija. Latvijos užsienio reikalų ministras V. Munteris, tik gavęs pirmąsias žinias apie Austrijos anšliusą, naktį iš 1938 m. kovo 11 į 12 d. nuskubėjo pas Prezidentą Karli Ulmanį ir abu sutarė, kad Lenkija tikrai pasinaudos šia situacija ir bandys susidoroti su Lietuva. Jiedu nusprendė tučiuojau primygtinai siūlyti Lietuvai susitarti su Lenkija, užmegzti su ja diplomatinis santykius, kol ši neįteiktė ultimatumo. Į Lietuvą tuoj pat buvo kreiptasi visais įmanomais diplomatiniais kanalais, tačiau jos politikai Latvijos patarimo nepaklausė, nepriėmė ir jos tarpininkavimo⁴¹, o kantriai sulaukė ultimatumo. Latvių, kaip ir estų, politikai buvo įsitikinę, kad negalima laukti konfliktų atomazgos, o reikia juos įveikti prevenciškai, nes ultimatumas yra kenksmingas precedentas

⁴⁰ Oskar Mamers. Kahe sōja vahel. Stockholm, 1957, p. 178; Oskar Mamers. Hāda vōide-tuile. Stockholm, 1958, p. 16; 62.

⁴¹ Apie šį tarpininkavimą Latvijos mokslinėje spaudoje neseniai paskelbta vertinga šaltinių publikacija: Jēkabsons Ē. Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera starpniecības mēģinājums Polijas un Lietuvos konfliktā 1938. gada martā // Latvijas arhīvi. 2008, Nr. 3, lpp. 146–160.

³⁷ Žr., pavyzdžiui, 1937 01 25, 10 30, 1938 08 01 O. Opiko pranešimus iš Kauno // EVA. F. 957, ap. 13, b. 266, l. 115; ap. 14, b. 439, l. 26, 215.

³⁸ Ten pat, l. 118

³⁹ 1937 12 15 T. Prestono pranešimas // Public Record Office, Foreign Office. 371/21057, N 6820/122/59.

visoms mažosioms valstybėms. Gal tokią nuojautą patvirtino trys Lietuvos gauti ultimatumai.

1939 m. kovą Lietuvai netenkant Klaipėdos, Latvijoje spontaniškai kilo solidarumo su Lietuva banga. Kaip minėta straipsnio pradžioje, karo ministras ir vicepremyras generolas Janis Baluodis ketino skelbti mobilizaciją ir telkti kariuomenę prie Lietuvos sienos. Tik paskutiniu metu įsikišus V. Munterui ir jam karštai įtikinėjant, kad Vokietija Latvijai jokios grėsmės nekelia, J. Baluodis savo ketinimų atsisakė⁴². Šis faktas neturėtų stebinti. Antivokiškos nuotaikos Latvijoje, ypač jos kariuomenėje, buvo gajos. 1919 m. kovodama su bermontininkais Latvija buvo paskelbusi Vokietijai karą, 1935 m. Latvijos kariniai atstovai Lietuvos armijos vadovybei pareiškė, kad Vokietijos agresijos atveju „Latvijos strateginė riba yra ant Nemuno“⁴³. A. Baluodis ne sykį siūlė sudaryti Baltijos antantės šalių kariuomenę, bet tam kategoriškai priešinosi J. Laidoneris, taip pat nepritarė Prezidentas A. Smetona, o K. Ulmanis svyravo. Kaip minėta, 1938 m. rugsėjį, Miuncheno suokalbio metu, Bauskės rajone Latvija surengė karinius manevrus, iš esmės nukreiptus prieš Vokietiją⁴⁴. Latvijos kariuomenės štabas parengė ir apsigynimo nuo Vokietijos planą, kuris turėjo kodinį pavadinimą – D⁴⁵. Tačiau ir konkretų planavimą, ir visą pasiryžimą gintis nustelbė tuomet Europą apėmęs įsitikinimas, kad taiką bus galima išsaugoti patenkinus Vokietijos

teritorinius reikalavimus, keliamus etniniu pagrindu.

Reikia pasakyti, kad J. Baluodis apskritai rūpinosi tinkamu savo šalies ir visų Baltijos valstybių gynybiniu pajėgumu ir apginklavimu. Per minėtą 1939 m. sausio 28 d. pokalbį su K. Bizausku jis guodėsi, jog labai sunku gauti prieštankinių pabūklų. Anglija reikalingų pabūklų neparduodanti, o Švedija nurodžiusi, kad Latvijos užsakymą tegalėtų „išpildyti [...] po 40 mėnesių“⁴⁶. Latvijos karo ministras K. Bizauskui užsiminė, jog Baltijos šalys galėtų kartu rūpintis ginklų pirkimu, tačiau pastarasis kažkodėl į kalbas tuo klausimu nesileido, nurodydamas, neva Lietuvoje „su ginklavimu yra gerai“, neva lietuviai „neuzilgo“ ginklais bus „visiškai apsirūpinę“⁴⁷. Klaipėdos netekties išvakarėse J. Baluodis taip pat siūlėsi atvykti į Lietuvos karinius manevrus. Tą pačią 1939 m. sausio 28 d. K. Bizauską jis įtikinėjo: „Jei [...] kur nors būtų kokių nors Lietuvos divizijų manevrai ir jam apie tai būtų pranešta, tai jis, niekam nieko nesakęs, galėsiąs įsėsti į automobilį ir atvykti į manevrus.“⁴⁸ Tačiau Lietuvos ir ypač Estijos karinė vadovybė į Baltijos šalių bendradarbiavimą gynybos srityje žiūrėjo kiek pro pirštus. J. Baluodis K. Bizauskui taip pat guodėsi, kad jis „labai senai“ siūlęs „estams dalyvauti manevruose prie Dauguvos, bet estai atsisakė“⁴⁹.

Apskritai Latvijos ir Estijos valstybių valdančiojo elito pozicija dėl Klaipėdos netekties gerokai skyrėsi. Estijos politikų lūpose, net spaudos puslapiuose skambėjo vertinimai K. Selterio pareiškimo dvasia:

⁴² *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, p. 50.

⁴³ LCVA. F. 929, ap. 2, b. 1030, l. 12.

⁴⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, p. 24.

⁴⁵ Ten pat, p. 56; *Jokubauskas V.* Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais // *Istorija.* 2009, Nr. 1, p. 27.

⁴⁶ 1939 01 31 Lietuvos pasiuntinio Latvijoje Kazio Bizausko pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrai // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 22, l. 110.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat.

„Lietuvai buvo pašalintas, išoperuotas pavojingas auglys“, jai „išsiluptas geliantis dantis“⁵⁰. Laikraštis „Uus Eesti“ 1939 m. kovo 23 d. paskelbė redakcinį straipsnį beveik džiūgaujantčia antrašte: „Klaipėda vėl tapo Memeliu.“ Jame teigta, kad klaipėdiškių „širdys priklausė Vokietijai“, kad lietuviai „jau 1923 m. turėjo pagalvoti, ką daro“, o dabar jie apsipras su „vokiško miesto“ praradimu. Apibendrinamas Estijos politikų ir spaudos požiūris į Klaipėdos netektį B. Dailidė 1939 m. kovo 23 d. pranešime iš Talino rašė: „Bendrai, žinia apie Klaipėdos grįžimą prie Vokietijos Estijoje buvo sutikta su pasitenkinimu, kad nuslinko artimas ir didelis pavojus. Oficialiose sferose buvo nepatenkinti, kad mes nepasinaudojome estų gruodžio mėn. pasiūlymu tuoj susitarti su Vokietija dėl Klaipėdos klausimo sutvarkymo. Visi didieji laikraščiai šia proga įdėjo apie Klaipėdą straipsnius, kur dėsto krašto istoriją, atėmimo aplinkybes ir pasekmes. Esą, kraštas tris ketvirtadalius buvęs vokiškas, tai rodė seimelio rinkimai, visuomet linkęs Vokietijos pusėn, turėjęs visai skirtingą su Didžiąja Lietuva mentalitetą ir visą laiką buvęs Lietuvai skaudančiu dantimi. [...] Pabaltės santykiams tai neturėsia įtakos, gi išsprendimas geruoju pravalas Rytų Europos orą nuo sprogstamosios medžiagos.“⁵¹

Kariuomenės vadas J. Laidoneris kovo 28 d. estų karininkams pasakytoje kalboje irgi rėžė tiesiai šviesiai: „Lietuvos politika visuomet buvo prieštaringa, pernelyg pasikliauta Maskva. Klaipėdos turėjimas buvo pavojingas Lietuvos valstybingumui; mažosios valstybės juk negali pakeisti ben-

drosios politikos. Klaipėdos atidavimas ir Vokietijos stiprėjimas nekelia Estijai pavojaus. Turime situaciją vertinti realistiškai ir prisipažinti, jog Klaipėda buvo lyg Pabaltijo votis, kuri išoperuota greitai ir lengvai.“⁵² Dalį šios kalbos paskelbė estų kariams skirtas laikraštis „Sõdur“. Todėl Lietuva turėjo reaguoti. Per savo pasiuntinį Taline B. Dailidę ji pareiškė Estijai protestą dėl visuomenės klaidinimo ir nepalankios Lietuvai įvykių interpretacijos⁵³.

Pažymėtina, kad tokia Klaipėdos atplėšimo interpretacija buvo būdinga ne tik Estijos, bet ir kai kurių kitų šalių politikams. Lietuvos diplomatai susidūrė su gana keistu reiškiniu – po Klaipėdos praradimo juos ne vienas užsienio diplomatas tiesiog sveikino su pagaliau taikiai „sureguliuotu“ kebliu teritoriniu klausimu, su tuo, kad galų gale atsikratyta daug rūpesčių kėlusios Klaipėdos. Latvijos diplomatai šiuo atžvilgiu buvo bene santūriausi. Per jos spaudą nuvilnijo nepasitenkinimo agresyvia vokiečių politika banga. Latvijos laikraščiai redakcijos gavo laiškų, kuriuose piktintasi vokiečių politika, teigta, kad latviai nesielgs taip lojaliai kaip čekai, o gali pakelti prieš vokiečius ginklą ir ne vieną jų nusitempti paskui save į dausas⁵⁴.

Kad ir latvių diplomatai Klaipėdos klausimu iš tikrųjų laikėsi kitokios pozicijos nei estų, rodytų, pavyzdžiui, Latvijos pasiuntinio Tautų Sąjungoje Julijaus Feldmanio elgesys. 1938 m. gruodžio 20 d. į jį kreipėsi Tautų Sąjungos Generalinis Sekretorius Žozefas Avenolis, nurodydamas, kad lietuviai yra istoriniai romantikai ir

⁵⁰ Uus Eesti. 1939, vasario 16, kovo 23; Päeva-leht, kovo 24; ir kt.

⁵¹ 1939 03 25 B. Dailidės pranešimas iš Talino // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 17, l. 73.

⁵² EVA. F. 2553, ap. 1, b. 85, l. 13.

⁵³ Ten pat; LCVA. F. 383, ap. 7, b. 2126, l. 12–15.

⁵⁴ US National Archives II College Park, Maryland. RG-242, T-120, R. 31, 29290–29291.

dar užsispyrę, nepaiso to, ką pasako Vakarų diplomatai, o kažkodėl įsiklauso „vien į latvių patarimus“. Todėl jisai ir prašas latvių paveikti Lietuvą, kad ji jau iš anksto ruošūsi Klaipėdos praradimui, nes vis vien jos neteksianti. Kad tas praradimas nebūtų skausmingas, ji galėtų jau dabar perorientuoti savo prekybą į Liepoją ir kitus Baltijos šalių uostus. Latviai geriausiai galėtų apie tai su lietuviais pakalbėti. Tačiau J. Feldmanis, kitaip nei K. Selteris ar O. Opikas, kategoriškai atsisakė imtis tokio tarpininkavimo, nurodydamas, kad Latvija čia yra suinteresuota šalis ir nieko negali padėti⁵⁵.

Dažnai sakoma, kad lemtingais 1939–1940 m. Baltijos valstybių prezidentai nepalaikė artimesnių ryšių. Bet 1939 m. kovo 16 d. Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona išsikvietė pasiuntinį Rygoje K. Bizauską, pavedė jam skubiai susitikti su Latvijos Prezidentu Karliu Ulmaniu ir paklausti, kokiomis sąlygomis Lietuva, praradusi Klaipėdą, galėtų naudotis Liepojos uostu. K. Ulmanis K. Bizauską priėmė jau kovo 17 d. (po kelių valandų, kai buvo paprašyta audiencijos). Judvieju pokalbyje dar dalyvavo V. Munteris. K. Bizauskas iš karto pasakė, jog gauta žinių, kad Vokietija užims Klaipėdos kraštą dar kovo mėnesį⁵⁶. K. Ulmanis paklausė, „gal gali ir nieko neįvykti“⁵⁷. K. Bizauskas nurodė, jog nėra „jokių davinių“, kurie paneigtų žinių tikrumą. V. Munteris dar „užklausė“: „Ar Lietuvos vyriausybė nusistačiusi ginklo pajėga ginti Klaipėdą, ar be ginklo pavartojimo

užleisti Klaipėdą vokiečiams.“⁵⁸ Lietuvos pasiuntinys atsakė, kad, jam būnant Kaune, klausimas taip nebuvo iškeltas, bet iš „privačių pasikalbėjimų“ turįs įspūdzio, jog „kariuomenė ginklo nevertos“, bet, jei Latvijos Prezidentas pageidautų, dar būtų galima pasiklausti Lietuvos vyriausybės. Tačiau K. Ulmanis tučiuojau pareiškė, kad „nėra reikalo klausiti vyriausybės“ – pakanka to, kas pasakytą⁵⁹.

Tokia staigi Latvijos Prezidento reakcija rodo, kad jis gerai suvokė tuometinę tarptautinę padėtį ir Lietuvos poziciją, tad nenorėjo jos vadovų sunkią valandą trikdyti.

Šiame susitikime toliau daugiausia svarstytas Lietuvos prašymas: „Pranešti, kokių galimybių ir lengvatų, ir kokiomis sąlygomis [...] Latvijos vyriausybė sutiktų suteikti Lietuvos vyriausybei Liepojos uosto naudojime Lietuvos Respublikos reikalams.“⁶⁰ Taip pat prašyta šį klausimą laikyti slaptu ir skubiu – atsakyti pageidauta iki „pirmadienio vakaro, kadangi pirmadienį ar antradienį“ turįs įvykti „p. Urbšio susitikimas sup. Ribbentropu“⁶¹. Pirmadienis kaip tik ir buvo kovo 20, kai minėtame susitikime pareikalauta Klaipėdos paliekant Lietuvai galimybes naudotis uostu. Vadinasi, K. Ulmaniui įteiktas prašymas nebeteko turėtos reikšmės. Bet jo ir V. Munterio nusistatymas minėtame susitikime neleidžia abejoti, kad atsakymas būtų buvęs teigiamas.

Nederėtų, aišku, manyti, kad ir Estijos siūlymas Lietuvai pačiai atiduoti Klaipėdą Vokietijai, nelaukiant kol ji pati to pareikalaus, buvo koks nors specialus antilietuviškas veiksmas. Tai kilo iš pačios tuometinės

⁵⁵ 1938 m. gruodžio 20 d. J. Feldmanio pranešimas V. Munteriui // LVIA. F. 293, ap. 1, b. 521, l. 179–180.

⁵⁶ 1939 03 17 K. Bizausko pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrai // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 22, l. 114.

⁵⁷ Ten pat, l. 115.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat, l. 114.

⁶¹ Ten pat, l. 115.

tarptautinės padėties suvokimo. Estų politikams atrodė, kad ir Lenkija turi nusileisti Vokietijai dėl Gdansko. Lenkų užsispyrimą šiuo klausimu jie vadino „vėjavaikišku“⁶². K. Selteris 1939 m. liepos viduryje Lietuvos pasiuntiniui Taline B. Dailidei aiškino: „Vokietija esanti 60 mln. tauta, kultūringa ir darbšti, galįs ateiti laikas, kad jos reikšmė sumažės, gali būti ir kare sumušta, bet ji neišnyks ir svarbią rolę pasaulyje vaidins, [...] gi nervų karas su didele valstybe mažai esąs pragaistingas. [...] Lenkijai [...] irgi būtų svarbu gauti savo sienų pripažinimą iš Vokietijos pusės, juoba, kad iš 35 mln. jos gyventojų 15 mln. mažumų ir užpakalyje toks abejotinas kaimynas, kaip Sovietai.“⁶³

Solidaresnės pozicijos galimybės ir Klaipėdos netekties padariniai Baltijos šalių saugumui

Ar galėjo Baltijos šalys užimti solidaresnę poziciją Klaipėdos klausimu? Kokios būtų tokios pozicijos alternatyvos? Progų Latvijai ir Estijai paremti Lietuvą, pareikšti jai solidarumą būta per akis. Aptarsime tik tris, kurios atsivėrė pačiose Klaipėdos netekties išvakarėse. Štai 1939 m. vasario 1–3 d. vyko IX Baltijos antantės konferencija Kaune. Bet čia posėdžiavę Latvijos, Estijos ir Lietuvos užsienio reikalų ministrai Klaipėdos klausimu nepriėmė jokio nutarimo. Tai buvo eilinė Baltijos antantės konferencija, bet surengta pavėluotai – ji turėjo vykti 1938 m. gruodį. Bet gruodžio 9 d. Estija paprašė konferenciją atidėti. Atidėjimo motyvai nebuvo nurodyti, bet

⁶² 1939 07 29 Lietuvos pasiuntinio Estijoje B. Dailidės pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrai // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 17, l. 88.

⁶³ 1939 07 10 B. Dailidės pranešimas // Ten pat, l. 84–85.

niekas neabejojo, kad jie susiję su paaštrėjusia padėtimi Klaipėdoje. Estija vengė konferencijos, nes baiminosi, kad joje gali tekti pareikšti Lietuvai solidarumą, kuris būtų sukėlęs Vokietijos nepasitenkinimą. Žodžiu, buvo aišku, kad Estija siekia atidėti konferenciją, atsižvelgdama į Vokietijos interesus⁶⁴. Vis dėlto konferencija, kaip minėta, įvyko, bet įvyko tuomet, kai Klaipėdos konfliktas buvo laikinai aprimęs (tai buvo rimtis prieš audrą), kai Vokietija jau buvo pasirūpinusi, kad minėto solidarumo nebūtų.

1939 m. sausio 13 d. Vokietijos užsienio reikalų valstybės sekretorius Ernestas Veiczekeris (Weizsäcker) savo šalies pasiuntiniui Taline Hansui Frovainui (Frohwein) davė užduotį paveikti Estijos užsienio reikalų ministrą, kad šis pasirūpintų, jog būsimoje Baltijos antantės konferencijoje nebūtų priimtas joks Lietuvai palankus dokumentas, pažymintis būtinybę išsaugoti esamą padėtį Klaipėdoje⁶⁵. Nurodymas buvo įvykdytas, diplomatinė akcija atlikta sėkmingai⁶⁶. Šis atvejis neatsitiktinis, o tik pavyzdys, rodantis, kaip Vokietija naudojosi Estijos paslaugomis. Jau anksčiau – Vokietija ardė Baltijos šalių solidarumą, siekė atitraukti Estiją nuo Latvijos, per Estiją stengėsi pakoreguoti

⁶⁴ Latvijos užsienio reikalų ministerijos Baltijos šalių skyriaus 1939 m. sausio 10 d. pranešime pasiuntiniams užsienyje su apmaudu, o gal ir ironija buvo nurodoma, jog Estijos siekis dėl situacijos Klaipėdoje atidėti konferenciją yra nelogiškas, nes ta situacija ateityje tik blogės, o ne gerės (LVIA. F. 293, ap. 1, b. 495, l. 172).

⁶⁵ 1939 01 13 E. Veiczekerio atmintinė // Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945). Band. 5. S. 424.

⁶⁶ Dar ir po konferencijos Estijos užsienio reikalų ministras K. Selteris guodėsi, jog jam nepatinka Lietuvos „nepaprastas (sic!) suinteresuotumas Klaipėdos kraštu“ (Andersons E. Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, lpp. 37).

ir Latvijos politiką sau palankia kryptimi, taip pat bandė atriboti Lietuvą nuo jos šiaurinių kaimynių.

Kita proga surasti bendrą kalbą Klaipėdos klausimu buvo Latvijos nepriklausomybės minėjimas 1938 m. lapkričio 17–18 d. Rygoje, kur buvo atvykę K. Selteris ir S. Lozoraitis, ir Estijos – 1939 m. vasario 23–24 d. Taline, kur dalyvavo Latvijos užsienio reikalų ministras V. Munteris ir Lietuvos kariuomenės vadas Stasys Raštikis⁶⁷. Pastaruoju atveju, be to, dar buvo švenčiamos Estijos prezidento Konstantino Peatso (Päts) 65-osios gimimo metinės. Kas buvo aktualiausia per šiuos susitikimus parodo, be kita ko, ir S. Raštikio atsiminimai, kuriuose jis pabrėžia, kaip per iškilmes Taline buvęs labiau pagerbtas nei V. Munteris. Pastarasis per estų kariuomenės parodą likęs kiurksoti tarp eilinių diplomatų, o S. Raštikis įsitaisęs atskiroje tribūnoje tarp Prezidento K. Peatso ir J. Laidonerio. Kokia garbė, kaip nušluostyta nosis Munteriui! O ypač atsimintinas faktas buvęs tas, kad S. Raštikis savo žmonai parvežė iš Talino dvi lėles, dovanotas J. Laidonerio žmonos⁶⁸. Deja, pabaltijiečiai tuomet dar žaidė lėlėmis, o vokiečiai – jau valstybėmis.

Pagaliau paskutinė alternatyva gal buvo kariniai manevrai Suomijoje, vykę kaip tik Klaipėdos netekimo metu, 1939 m. kovo 20–25 d.⁶⁹ Žinoma, būtų nerealu manyti, kad manevruose sutelkta kariuomenė galėjo patraukti į žygį išsaugoti Klaipėdą. Matyt, tų dviejų įvykių sutapimas tebuvo atsitiktinis, juo labiau kad Suomijos požiūris į Vokietiją nuo seno buvo palankus, tiesa,

nacių valdymo metais tapęs kritiškesnis. Gausios ir autoritetingos Latvijos delegacijos dalyvavimas manevruose Suomijoje sukėlė Lietuvos politikų nepasitenkinimą. Mat, Lietuvai sunkią valandą Latvijos kariuomenės vadui gen. Krišjaniui Berkiui ir štabo viršininkui Martinšui Hartmaniui išvykus iš šalies, galėjo sutrikti vadovavimas šios šalies kariuomenei. Per pokalbį su S. Lozoraičiu Latvijos pasiuntinys Lietuvoje Liudvikas Sėja, reaguodamas į minėtą nepasitenkinimą, atsikirta, nurodydamas, kad Berkio ir Hartmanio kelionė į Suomiją jau buvo suplanuota prieš mėnesį ir jos atsisakymas kaip tik krašte būtų sukėlęs nerimą, juo labiau kad latviai žinoję, jog vokiečiai „toliau linijos, skiriančios Klaipėdos kraštą nuo Didž. Lietuvos, neis“. L. Sėja prasitarė, esą latviai tuo klausimu „buvo pasiteiravę Berlyne“⁷⁰.

Realesnė alternatyva gal glūdėjo ne minėtuose paskiruose įvykiuose, o chronologine ir geografinė prasme platesnėse galimybėse. Jau ne 1939 m., o gerokai anksčiau Baltijos šalys galėjo, o gal ir privalėjo labiau susitelkti, vienytis, ir vienytis ne vien jos. Visos valstybės, esančios tarp Vokietijos ir SSRS, turėjo bendrą, gyvybinių interesų. Daugelis, aišku, pasakytų, kad Vidurio ir Rytų Europos vienijimosi būtinumas nebuvo suvoktas ir negalėjo atrodyti realus. Vis dėlto tokio vienijimosi svarbos suvokimas anuomet brendo, radosi ir vienijimosi užuomazgų. Dar 1934 m. balandžio pradžioje Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Jurgis Šaulys ragino savo Užsienio reikalų ministeriją imtis veiksmų, kad Baltijos valstybės greičiau „sueitų į aktyvų kontaktą“ su Mažosios antantės

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ *Raštikis S.* Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. D. I. Vilnius, 1990, p. 453–461.

⁶⁹ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920-1940. Ārpolitika. II, lpp. 38–39.

⁷⁰ 1939 04 03 S. Lozoraičio atmintinė // LCVA. F. 648, ap. 1, b. 54, l. 42.

šalimis⁷¹. 1936 m. Latvijai tapus Tautų Sąjungos Tarybos nare, jos užsienio reikalų ministras V. Munteris, pritariant S. Lozoraičiui, pradėjo kelti mažų ir vidutinių Vidurio Rytų Europos valstybių susivienijimo idėją. Buvo galima pastebėti, kad regioninis vienijimasis šioje erdvėje vyko. Be 1934 m. susikūrusių Baltijos antantės ir Balkanų antantės, dar veikė Mažoji antantė, taip pat neutralių valstybių susivienijimas, vadinamoji Oslo grupė. Šitaip vienijosi 16 valstybių, kuriose gyveno per 100 mln. žmonių. Minėti susivienijimai rengė panašias konferencijas, kurios priimdavo vos ne tapačius nutarimus. Atrodė, kad bręsta tolesnis vienijimosi etapas, kuriuo metu turėjo būti užmegzti ryšiai tarp minėtų regioninių organizacijų.

Kaip tik tokių ryšių mezgimo iniciatorius buvo V. Munteris. 1936 m. gegužės 26 d. Lietuvos pasiuntiniu Rygoje V. Vileišiui jis aiškino: „16 valstybių su daugiau kaip šimtas milijonų gyventojų vienu laiku, be jokio susitarimo iš anksto padarė keturias konferencijas, būtent, Pabaltės konferenciją, Mažosios Antantos konferenciją, neutralių valstybių konferenciją ir Balkanų konferenciją. Yra labai įdomu, kad visos tos konferencijos išnešė labai panašius nutarimus, nors tarp savęs neturėjo jokio kontakto. [...] Gal būtų naudinga, kad nors vieną sykį tos 16 valstybių susirinktų Tautų Sąjungoje ir užfiksuoūt savo mintis ir nutarimus, kas sustiprintų Tautų Sąjungos autoritetą ir žymiai padidintų saugumą mažų valstybių.“⁷² Baltijos antantės V konferencija, vykusi 1936 m. gruodžio 9–11 d., jau

numatė konkrečius veiksmus, kuriais tikėtasi pasiekti glaudesnių ryšių su pietinėmis ir šiaurinėmis Europos šalimis⁷³. Platesnio masto vienijimosi reikalu V. Munteris buvo sumanęs vykti į Oslą, bet 1937 m. liepos 28 d. Norvegijos užsienio reikalų ministras dr. Halvandas Kūtas (Koht) atsisakė Baltijos antantės šalių atstovus priimti⁷⁴.

Toks H. Kūto poelgis, veikiausiai, neatsitiktinis. Mat, jis buvo marksistinių pažiūrų, labai palankus Sovietams, net siūlęs suteikti Stalinui Nobelio taikos premiją. Būtent dėl to jis galėjo vengti Skandinavijos ir Baltijos šalių suartėjimo, kuris Maskvai nebuvo pageidaujamas.

Įdomu pažymėti, kad 1939 m. vasarį vyko ne tik Baltijos antantės, bet ir Šiaurės šalių užsienio reikalų ministrų konferencija, tačiau šios organizacijos tarpusavyje beveik nepalaikė ryšių ir į grėsmę Lietuvai netekti Klaipėdos nereagavo.

Vokietijai užėmus Klaipėdą, iš jos uosto mažesni Lietuvos laivai išplaukė į Šventąją, didesni į Liepoją, o kokie buvo bendresni šios netekties padariniai visam Baltijos regionui?

Estijos ir iš dalies Latvijos politikai manė, kad, Lietuvai atidavus Klaipėdą Vokietijai, Baltijos regionas taps stabilesnis ir saugesnis. K. Selteris vis kartojė: geriau blogos sienos, bet stabilios, negu geros, tačiau nesaugios. Ši viltis vargu ar pasiteisino, veikiau atvirksčiai. Jau minėta, kad, J. Seskio žiniomis, nacių valdžia, prisijungusi Klaipėdą, ėmė domėtis, ar ir Liepojos gyventojai „nelaukia vokiečių“. L. Sėja irgi teigė, kad, Vokietijai užėmus Klaipėdą, ir

⁷¹ 1934 04 02 J. Šaulio telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai // Ten pat. F. 671, ap. 1, b. 28, l. 2.

⁷² 1936 06 04 V. Vileišio pranešimas S. Lozoraičiui // Ten pat, b. 54, l. 63.

⁷³ Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais, p. 623–637.

⁷⁴ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, lpp. 30.

Latvijos vokiečiai buvo „pakėlę galvas“⁷⁵. Ne tik Latvijos, bet ir Estijos diplomatai ne sykį teiravosi Lietuvos pareigūnų, ar kartu su oficialia sutartimi Lietuva nepasirašė ir slaptų susitarimų, ir ar užėmę Klaipėdą vokiečiai nesistato čia karinės tvirtovės. Į pirmą klausimą buvo atsakoma neigiamai, į kitus – teigiamai.

Vokietijos parengtame Klaipėdos krašto užėmimo plane, kurį ketinta vykdyti, jei Lietuva priešintųsi, buvo numatyti ir kariniai vokiečių veiksmai Latvijos teritorijoje⁷⁶. Jame buvo suplanuota perimti Latvijos geležinkelių kontrolę, tarp kitko, ir Daugpilio–Rygos geležinkelį. Tai galėtų rodyti, jog baimintasi Raudonosios armijos permetimo galimybes. Tačiau garsioji Stalino kalba, pasakyta bolševikų partijos XVIII suvažiavime 1939 m. kovo 10 d.⁷⁷, nacių vadovybę nuramino. Ji suprato Stalino užuominą, kad jis nepasiduosias Anglijos ir Prancūzijos inspiracijoms, nukreiptoms prieš Vokietiją. Gal tai galėjo Hitlerį paskatinti greičiau užimti Čekiją ir ultimatyviai pareikalauti Klaipėdos.

Po Klaipėdos anšliuso Latvijai ir Estijai kaip tik pradėjo grėsti didžiausi ne Vokietijos, o SSRS pavojai. 1938 m. gruodžio 3 d. Vokietijos pasiuntinys Maskvoje grafas Verneris fon Šūlenburgas (Schulenburg) pranešė į Berlyną, kad Sovietams labai nepatinka Vokietijos įtakos didėjimas Baltijos valstybėse, tuomet vadinamoje buferinėje zonoje⁷⁸. Iš tikrųjų, į kiekvieną

Vokietijos ekspansijos žingsnį SSRS buvo pasiryžusi atsakyti savuoju žingsniu, kad šitaip atkurtų kintančią, labai trapią jėgų pusiausvyrą Baltijos regione. Tokia buvo dviejų didžiųjų valstybių kovos dėl įtakos šiame regione logika, kuri galų gale privedė prie Molotovo–Ribbentropo pakto.

Būtent šia kova galime paaiškinti vienodo turinio SSRS notas, įteiktas Latvijai ir Estijai 1939 m. kovo 28 d., t. y. tepraėjus vos penkioms dienoms po Klaipėdos anšliuso. Notos tikrai įžūlios ir grėsmingos. Jose pabrėžta: jei Latvija ar Estija, pačios savo noru arba spaudžiant iš išorės, sudarys su trečiosiomis valstybėmis kokius nors susitarimus, kurie bet koku laipsniu ribos Latvijos ar Estijos suverenitetą ar suteiks tų dviejų valstybių teritorijose, uostuose kam nors išimtinių teisių, privilegijų, Sovietų Sąjunga tai traktuos kaip jos susitarimų su tom dviem Baltijos valstybėmis sulaužymą su visais iš to kylančiais padariniais⁷⁹.

Šios notes reiškė, jog Sovietai mėgina Latviją ir Estiją apsibrėžti kaip savo įtakos zoną, netgi gali jas užimti, jei jiems pasirodys, kad kitos didžiosios valstybės bando ištvirtinti Baltijos regione. Taigi galima pasakyti, kad, Vokietijai užėmus Klaipėdą, Latvijos ir Estijos saugumas nesustiprėjo, o Sovietų ekspansijos grėsmė dargi išaugo. Padėties stabilumo, kaip buvo tikėtasi, pasiekti nepavyko. Klaipėdos netektis dar kartą parodė, kad visų trijų Baltijos šalių saugumas yra nedalomas.

Išvados

Klaipėdos klausimas, buvęs viena svarbiausių Lietuvos tarptautinių problemų tar-

⁷⁵ 1939 06 14 Lietuvos Ministro Pirmininko pavaduotojo Kazio Bizausko atmintinė apie pokalbį su L. Šėja // LCVA. F. 671, ap. 1, b. 16, l. 323.

⁷⁶ Andersons E. Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, lpp. 45.

⁷⁷ Stalinas J. Ataskaitinis pranešimas XVIII-jame partijos suvažiavime apie VKP (b) CK darbą: 1939 m. kovo 10 d. Vilnius, 1946.

⁷⁸ Žr. Andersons E. Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II, lpp. 47.

⁷⁹ СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сент. 1938–август 1939 гг.). Документы и материалы. Москва, 1971, с. 282–283.

pukaryje, darė poveikį ir jos šiaurinių kaimynių, taip pat Baltijos pajūrio valstybių – Latvijos ir Estijos – tarptautinei padėčiai bei stabilumui. 1923 m. pritarusios Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos, jos abi buvo suinteresuotos, kad Lietuva jį išlaikytų, šitaip neleisdama atsinaujinti istorinei vokiečių ekspansijai šiaurryčių kryptimi. Klaipėdos klausimas iš esmės netrukė Lietuvai bendradarbiauti su Latvija ir Estija ir šioms trimis valstybėms burtis į Baltijos antantę. Šis klausimas nepriklausė 1934 m. rugsėjo 12 d. santarvės sutartyje nurodytoms „specifinėms problemoms“, kurios sudarė bendradarbiavimo išimtį.

Apčiuopiamesnė yra Latvijos parama Lietuvai, siekusiai išsaugoti Klaipėdą. Kaip paramos Lietuvai ženklą traktuojame 1934 m. Latvijos vyriausybės sprendimą konsulatą Klaipėdoje paversti generaliniu konsulatu ir generaliniu konsulu paskirti žymų politiką bei diplomata Janį Seskį. Latvijos generalinio konsulo Klaipėdoje veikla buvo paranki Lietuvai, susidarė įspūdis, kad ne vien Vokietija turi išskirtinių teisių Klaipėdos krašte, bet juo suinteresuota ir kaimynė Latvija. Latvijos karinio laivyno trijų dienų (1935 m. rugpjūčio 5–8 d.) viešnagė Klaipėdos uoste taip pat vertintina kaip palankus Lietuvai veiksnys.

Estijos mėginimo 1938 m. gruodį tar-

pininkauti Vokietijos ir Lietuvos ginče dėl Klaipėdos, patariant pastarajai pačiai atiduoti Klaipėdą Vokietijai, kol ši neužėmė jos jėga, irgi netraktuotume kaip specialiai prieš Lietuvą nukreipto veiksmo. Tą veiksmą lėmė provokiška Estijos karinės ir diplomatinės vadovybės orientacija, taip pat įsitikinimas, kad taiką ir stabilumą Europoje galima išsaugoti patenkinus etniniu pagrindu keliamus Vokietijos teritorinius reikalavimus. Ta vadovybė taip pat laikėsi nuomonės, kad pavojingiausias Estijos priešas yra SSRS, nuo kurios apsiginti bus galima tik padedant Vokietijai, todėl su ja negali konfliktuoti nė viena iš Baltijos šalių.

Klaipėdos netektį Estija traktavo kaip neišvengiamą, pribrendusį įvykį, o Latvija jį vertino kaip smerktiną vokiečių ekspansijos faktą, kurį Lietuvai tenka sunkiai išgyventi. Būtent Latvija, ypač jos karinė vadovybė, aiškiausiai rodė pasiryžimą priešintis nacių ekspansijai, taip pat Latvija buvo pasirengusi suteikti Lietuvai, praradusiai Klaipėdą, galimybę palankiomis sąlygomis naudotis Liepojos uostu. Klaipėdos atidavimas nestabilizavo Baltijos šalių tarptautinės padėties, o ją pablogino, nes sustiprėjo SSRS agresijos pavojus ir pirmiausia Estijai bei Latvijai. Šis faktas dar kartą parodo, kad visų trijų Baltijos valstybių saugumas yra nedalomas.

LATVIA AND ESTONIA'S VIEW TO THE SEPARATION OF KLAIPĖDA FROM LITHUANIA IN 1939

Zenonas Butkus, Magnus Ilmjärvi

Summary

The article focuses on a topic that has never been tackled and constructively investigated in historiography. The issue of Klaipėda that was one of the key international problems for Lithuania in interwar years affected international status and

the stability of its Northern neighbour countries including other Baltic states – Latvia and Estonia. In 1923, having confirmed the annexation of Klaipėda region to Lithuania, they were both concerned that Lithuania would retain it, in this way not letting

the historical German expansion to renew to the Northeast direction. In essence the subject of Klaipėda did not prevent Lithuania from cooperation with Latvia and Estonia and from clustering into the Baltic Entente. This question did not belong to the "specific" problems pointed out in the peace treaty of the 12th of September 1934 which constituted the exception in the cooperation of the three Baltic countries.

Latvia's backing of Lithuania in seeking to preserve Klaipėda is more tangible. The decision made by Latvian government to transform the Consulate in Klaipėda into General Consulate and to appoint Janis Seskis, a well-known politician and diplomat as a Consul is considered as support to Lithuania. The activity of Latvian General Consul in Klaipėda was useful for Lithuania, the impression was that not only Germany had exceptional rights in Klaipėda region but that Latvia was also interested in it. The three-day visiting of Latvian navy in Klaipėda harbour (from the 5th to the 8th of August in 1935) is also considered as beneficial action on the part of Lithuania.

Estonia's try to mediate in Germany and Lithuania's argument on Klaipėda in 1938 by advising to give Klaipėda to Germany by good will before it they occupied it by force is not treated as an action directed against Lithuania either. That action was determined by Estonian military and diplomatic office's belief that peace and stability can be preserved in Europe by satisfying Germany's ethnically-based territorial requirements. That leaders also assumed that the most dangerous enemy of Estonia is the USSR which can also be resisted with the help of Germany, therefore no Baltic country could be in conflict with it.

The loss of Klaipėda was considered by Estonia as an inevitable and imminent event whereas Latvia treated it as a reprehensible fact of German expansion that Lithuania has to face and experience hard. Yielding Klaipėda did not stabilise the international status of Baltic countries but worsened it because the danger of USSR aggression became more intense, especially and primarily for Estonia and Latvia. This fact only indicates one more time that the security of all three Baltic states is undivided.

*Īteikta 2009 09 29
Parengta skelbti 2009 10 16*